

פורט דה-בוק - 1947

מסופר על ידי ניסן לזיטן

כאשר נתבקשתי לספר על פעולות הפלי"ם בפרשת "אקסודוס" נעניתי ברצון, כי חשבתי - בתור מפקד הפלי"ם בצרפת ובתור אחראי לפעולות הפלי"ם בחוף פורט דה-בוק - שחשוב לתעד את האירוע שהתרחש ביולי-אוגוסט 1947. אבל, כשחשבתי על סיפור המעשה, נוכחתי שקשה לי לזכור פרטים שונים (כולנו מכירים את האמרה: אני זוכר שרדפנו אחרי הבחורות, אבל אני לא זוכר בגלל מה). כן, הזיכרון זה לא מה שהיה פעם, ובעיקר כשמדובר באירועים שלפני ששים שנה...

נעזרתי איפוא בכתובים, בייחוד בראיון שנתתי לפני כ-20 שנה לניסן דגני (גיליתי את הקלטת מהראיון¹) ושנתפרסם בספרו "אקסודוס משדרת", (דרך אגב, דגני אמר בראיון לעיתון צרפתי כעבור כמה שנים, שנפטרת, דבר שאני מכחיש בתוקף), בספר "ספינות המרי" של נחום בוגנר, ובספר של אביבה חלמיש "אקסודוס- הסיפור האמיתי" וכמובן ב"השערים פתוחים" בעריכת שמואל ינאי ויוסף אלמוג, וכן נעזרתי בזיכרון של ידידי וילי רוסטוקר שהיה איתי בפורט דה-בוק בכל התקופה.

נוסף לפעולות הפלי"ם בפורט דה-בוק אני גם רוצה להעמיד את תפקידו של מיכה פרי באקסודוס באור הנכון ולהעמיד דברים על דיוקם בפרשת המוקש שהוטמן באחת מאניות הגירוש.

א. הפלי"ם בפורט דה-בוק

הסיפור מתחיל בעצם לפני שהאונייה "פרזידנט וורפילד" ("הנשיא") הגיעה לצרפת. כ-4500 פליטים יהודים הגיעו לצרפת, רובם למחנה "גרנד ארנס", לא רחוק ממרסיי. (על קליטת המעפילים ראה כתבתו של אורי גורן באתר הפלי"ם). אנשי הפלי"ם והגדעונים, שהיו ממוקמים בסן-ג'רום (פרבר של מרסיי) נסעו כל יום במשך כשבועיים להכין את המעפילים לקראת ההפלגה, ואת הצעירים לקראת הגיוס להגנה (מיכה פרי העביר אותם אימונים בקפא"פ). המעפילים התארגנו במחלקות בהתאם למתכונת הצפויה באנייה.

כאשר האונייה הגיעה לנמל סט, בדרום צרפת, ערכנו ביקור באנייה, לפי הזמנת אייק ארן (אהרונוביץ), רב החובל ואיש פלי"ם. שוחחתי עם אייק ארוכות על ההיערכות לקרב עם הצי הבריטי, וכיצד לפרוץ לחוף, על סמך הניסיון שלי ב"חיים ארלזורוב" (אולואה). מפקד "אקסודוס 47" מטעם 'המוסד לעלייה ב' היה יוסי הראל. אליו צרפנו את מיכה פרי.

כאשר הגיע יום היציאה, העלינו את המעפילים על משאיות תוך שמירה על הארגון בצורת מחלקות. היו כל מיני תקלות עם כמה מעפילים כאשר הגבלנו אותם לקחת לא יותר מחבילה אחת. בסופו של דבר יצאנו בלילה בשיירה של יותר ממאה וחמישים משאיות צרפתיות (למרות השביתה שפרצה באותו זמן) לנמל סט, שם עגנה האוניה. העליה לאוניה נמשכה כמה שעות והתנהלה בסדר מופתי. לאחר תקלות טכניות שונות (ראה הראיון עם אייק ב"אקסודוס משדרת") יצאה האונייה לים, ואנחנו חזרנו לסן ג'רום, והתחלנו בהכנות לקראת המשימה הבאה ב"פאן יורק".

עקבנו אחרי מסע "אקסודוס" לארץ ישראל באמצעות שידורי עזריאל ענב ('הגדעוני') מהאוניה ומכלי התקשורת, והצטערנו כשהאוניה נתפסה על ידי הצי הבריטי לאחר מאבק דמים מחוץ לים הטריטוריאליים. חשבנו, שכרגיל יעבירו את האנשים למחנות המעצר בקפריסין, אך התברר שהאנגלים מתכוונים להביא את האוניות לצרפת. לקראת הגעת אוניות-הגרוש הגבירו הבריטים את לחצם על הממשלה הצרפתית: "המנוול הראשי [שר החוץ הבריטי, בוויין] הגיע במשחיתה. ב"כ החוץ [משרד החוץ הצרפתי] יפגש אתו. יש רושם שהמנוולים [הבריטים] לא ירשו לעלות לאיש מחוץ לאלו ההכרחיים לפי דעתם" (דו"ח ממרסיי למטה 'המוסד')

¹. קישור לראיון המוקלט ניתן למצוא בדף על סיפור הפלגת ה'אקסודוס' כאן באתר

בפאריס בצהרי ה-28 ביולי 1947). ממשלת צרפת הסכימה, בלחץ האנגלי, לאפשר למעפילים לרדת בתחומה ולעזור להם להסתדר.

עברו כמה ימים שלא ידענו להיכן תגענה שלושת אוניות הגירוש. שלחתי צוותים לנמלים הרלוונטיים בדרום צרפת לוודא את נמל היעד, ובסוף התברר שהאוניות מתכוונות להגיע לנמל פורט דה-בוק, לא רחוק ממרסיי, ואכן הן הגיעו לשם ב-29 ביולי 1947. הגיעו גם עיתונאים והנמל הקטן הפך להיות הומה.

אם המעפילים היו מסכימים לרדת בצרפת, היה בכך משום ניצחון לאנגלים במלחמתם בעלייה ב'. לכן, נוכחותנו בנמל פורט דה-בוק הייתה חשובה במטרה לסכל את הכוונה הבריטית. בהתאם לכך העברנו את חברי הפלי"ם והגדעונים לפורט דה-בוק, והתארגנו לקבלת האוניות. בצוות שלנו היו מלבדי יאיר ברקר, אבנר גלעד "סקנדי", שאול ביבר, גד הילב, וילי רוסטוקר, מיקו בכר, מרגה ואורי גורן וורנר סלומון. היו אתנו גם אנשים ממחנה אימונים של הנוער היהודי בצרפת, שארגנה ה"הגנה".

בצד המנהלי (כגון שכירת בתי מלון) נעזרנו באנשי המוסד לעלייה ווניה הדרי ואבי שוורץ. נוסף לכך שכרנו כמה סירות כדי לקבל את פני האוניות ולשכנע את המעפילים לא לרדת. כאשר הגיעו שלושת אוניות הגירוש ועליהן 4,500 המעפילים, יצאנו לקראתן בסירות וצעקנו באידיש למעפילים במגפון: "נישט ארופגיין" ("לא לרדת"). הסתבר שהצעקות האלו היו מיותרות, שכן המעפילים עצמם, ללא כל עידוד מהחוץ, החליטו לא לרדת למרות התנאים הקשים ששררו באוניות. בעניין זה המעפילים הפתיעו לא רק את האנגלים והצרפתים אלא גם את אנשי 'המוסד' ואותנו. לא תארנו לנו שאחרי שנות הסבל באירופה ואחרי תנאים בלתי נסבלים באוניות הגירוש הם יעדיפו מתוך שכנוע פנימי להמשיך במאבק וזאת לאחר ניסיונות חוזרים ונשנים במשך יותר משלושה שבועות לשכנעם לרדת בפורט דה-בוק (לתשומת לב ההיסטוריונים הפוסט ציוניים!). כתוצאה מזה עלתה קרנם לא רק בעינינו אלא גם בעיני עצמם.

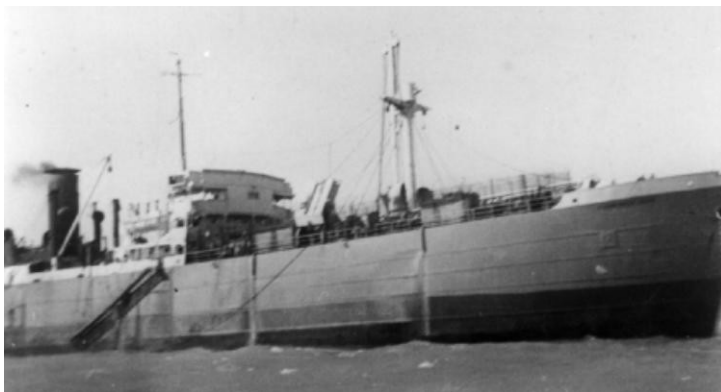
ניתנה לנו על ידי השלטונות הרשות להעלות מזון ועזרה רפואית לאוניות. ניצלנו אפשרות זו כדי ליצור קשר עם המלווים (על ידי התחפשות לרופאים או לסבלים), ואף להעלות כמה מאנשינו ומאנשי 'המוסד' על האוניות להמשך ההפלגה. אנשי 'המוסד' תרמו תרומה חשובה בארגון הפעילות החברתית והתרבותית באוניות, אבל אני אתרכז בפעילות הפלי"ם. במסגרת הקשר שנוצר נפגשתי מספר פעמים עם מיכה פרי על האונייה "אמפייר רייוול".

מאחר שהעולים סרבו לרדת בצרפת החליטו האנגלים (בווין) להעבירם להמבורג שבגרמניה שהיתה באזור הכיבוש הבריטי. ב-22 באוגוסט 1947 הרימו שלושת האוניות עוגן והפליגו להמבורג. היתה בכך משום תבוסה בריטית במאבק על דעת הקהל העולמית, שראתה במורת רוח את החזרתם של הפליטים לארץ המרצחים. עובדה היא שאחרי 'פרשת אקסודוס' הופסקה המדיניות של החזרת המעפילים לאירופה. מעפילי כל האוניות הבאות שנתפשו גורשו לקפריסין ומשם הייתה הדרך קצרה לארץ, ואכן גם אנשי אקסודוס הגיעו תוך זמן קצר יחסית לישראל.

ב. מיכה פרי באקסודוס

מבלי לגרוע מחשיבותו של יוסי הראל, שמונה ע"י 'המוסד' כמפקד האוניה, לדעתי הגיבור האמיתי של 'פרשת אקסודוס' היה מיכה פרי שעשה את העבודה השחורה. וכך כותבת אביבה חלמיש (בביקורתה על ספרו של יורם קניוק "אקסודוס אודיסיאה של מפקד"): "הגיבור הארץ-ישראלי מספר אחד בפרשת 'אקסודוס 47' הוא מיכה פרי ז"ל, שהיה אחראי על הקשר עם המעפילים מצרפת לחיפה, הכין אותם לקרב עם הבריטים ופיקד על אחת מגזרותיו. לאחר מכן, עם צבי כצנלסון וסימה שמוקלר, ליווה את המעפילים לכל אורך הדרך – מחיפה לצרפת, ומשם, לאחר עמידה הרואית במשך שלושה שבועות, לגרמניה." מילים כדרבנות, וכל המוסף גורע.

ג. המוקש באוניית הגירוש

מיכה ואני היינו מודעים להוראת הקבע של הפלי"ם לחבל באוניות הגירוש בכל הזדמנות. בהתאם לכך החלטנו להכין מוקש וסיכמנו עם מיכה שהוא יפעיל אותו תוך שמירה מרבית על בטיחות המעפילים. בראיון שנתתי לניסן דגני לפני כ-20 שנה (כשהאירוע היה יותר טרי בזיכרוני) נאמר: "באחת הפגישות האלה [עם מיכה] סיכמנו שעלי להעביר אליו חומר נפץ להכנת מוקש". ובהמשך: "בפגישה עם מיכה שבה החלטנו על הכנת המוקש" (מתוך "אקסודוס משדרת"), כך שסביר שזאת הייתה החלטה משותפת.

שמרנו את הדבר בסוד גם מאנשי המוסד לעליה, כי חשבנו שזה עניין פנימי של הפלי"ם שיש לגביו חילוקי דעות עם מוסדות ההגנה, כך שאנשי המוסד לא ידעו על המוקש עד לאחר ההפלגה. (הדבר מקבל תימוכין גם מהתחקיר של יהודה בן צור בנושא "אקסודוס" באתר הפלי"ם). היינו בעניין זה "פורשים" שלא קיבלו את מרות ההגנה, וחשנו מחויבות רק למפקדת הפלמ"ח שהייתה יותר "אקטיביסטית". החלטתי להכניס בסוד העניין את שאול ביבר שיעזור במשימה.

לפי תחקיר של יהודה בן-צור רשם בן-גוריון ב'יומן המלחמה' שלו (עמ' 51) ב-17.12.47, לאחר פגישתו עם שאול מאירוב (אביגור), את הדברים הבאים: "קטע ממכתב: 'היות והזמן דוחק אני רוצה לעמוד בעיקר על דבר אחד. החלטנו לבצע את החבלה בלי אישור מ'המוסד', כי עניין החבלה דינו כדין התגוננות. בקשר לזה אנו מקבלים הוראות רק מהחטיבה וישנה הוראה קבועה – לחבל באוניות-גירוש באשר הן שם. אני מעביר לך בזה הוראה לחבל באוניה במקרה שתקבל את החומר. ההתפוצצות צריכה להיות לאחר שהאנשים ירדו'".

בן-גוריון כתב בעקבות השיחה עם אביגור ש"ההוראה [לחבל] ניתנה למיכה פרלסון...נותן ההוראה היה ניסן לויתן (?)" . "וב"השערים פתוחים" (עמ' 408) נאמר בכתבה על מיכה פרי ז"ל, שנערכה ע"י נמרוד אשל, שהמכתב הנ"ל שוגר ע"י ניסן למיכה. אם כי המכתב משקף נכונה את המצב בפועל, אני לא זוכר שכתבתי מכתב כזה וזה גם לא הגיוני משתי סיבות: (א) לא בצורה כזאת התנהלו העניינים - ההחלטות היו תוך הבנה הדדית (ככתוב לעיל) ולא בצורה של הוראה מפורשת. היות ושוחחתי על כך עם מיכה לא היה צורך בהוראה מפורשת בכתב, ו-(ב) נשיאת מכתב כזה הייתה מסוכנת מבחינה ביטחונית.

היות והדבר סיקרן אותי בירתתי בארכיון ההגנה וקיבלתי צילום של הפתק המקורי. על מנת לערוך השוואה ביקשתי צילום של גלויות שכתבתי ליהודה בן-צור באותה תקופה. שלחתי את העתקי הפתק והגלויות לבדיקה אצל גרפולוגית מוסמכת. מסקנת הגרפולוגית היא שלא אני כתבתי את הפתק שהופיע ביומן של בן-גוריון. מי כתב את הפתק? אולי זה לא חשוב. בכל מקרה את החידה הזאת יש להשאיר למחקר עתידי, אם מישהו יהיה מעוניין לחקור את זה. כדברי השיר It ain't necessarily so.

איך שלא יהיה, היה צריך להכין מוקש. אבל – איך מכינים מוקש? שאול ביבר ואני עשינו סיור במחצבות שונות בסביבה וכנראה שרכשנו כמות של חומר נפץ שהספיקה למוקש (אינני זוכר אם רכשנו חומר גם ממקורות אחרים). היו חסרים לנו עפרונות השהייה, הקובעים את זמן הפיצוץ. ידענו שבמחנה האימונים של ההגנה במרסיי מצוי נשק מסוגים שונים, וקיוונו למצוא שם גם עפרונות השהייה. באנו למחנה. אני דיברתי עם המפקד, ושאלו פנה למחסנים והשיג את עפרונות השהייה. כאשר החומר והעפרונות היו בידינו, הסתרנו אותם בקופסאות שימורים ובכיכרות לחם, והודעתי למיכה שאנו עומדים להעביר אותם אליו לאנייה "אמפייר רייול". המשלוח עבר בסדר. מכאן והלאה הוא טיפל בעניין, ונעזר באלחן ישי ויוז'ק לימון (אנשי 'ההגנה' שעלו על האוניה בפורט דה-בוק) ואחרים.

בסופו של מסע אוניות הגירוש, המוקש נתגלה בהמבורג. המוקש התגלה על ידי הבריטים לאחר שהאנשים מהאונייה "אמפייר ריוול" ירדו ללא התנגדות, בניגוד לשתי האוניות האחרות שבהן הייתה התנגדות פסיבית. האנגלים חשבו שהם פירקו את המוקש והזמינו עיתונאים. רבע שעה לפני מסיבת העיתונאים התפוצץ המוקש בקול רעש גדול, אבל לא היו נפגעים. התברר שנשאר עוד עפרון שהייתה אחד בתוך החומר. הימים עד שפרשת המוקש הסתיימה היו מורטי עצבים, כי חששתי שמהו ישתבש בעניין המוקש. אחרי הפלגת אוניות הגירוש מצרפת נסעתי עם ווניה טרמפ לפריס. לא יכולתי להתאפק וסיפרתי לו שבאחת מהאוניות הטמנו מוקש. הוא היה המום.

הרבה זמן לאחר האירוע סטתי פעם עם מויש פרלמן מצ'כיה לארץ והוא אמר שנפתחה חקירה בעניין המוקש אולם הדבר הושתק מסיבות שונות. כשאני מסתכל על פרשת המוקש מנקודת ראות עכשווית, הדבר נראה לי בלתי אחראי בעליל. נכון שסמכתי על מיכה שינקוט בכל אמצעי הזהירות הדרושים (כפי שאכן קרה בדיעבד), אבל משהו בכל זאת עלול היה להשתבש מאחר ואי אפשר היה לבדוק את חומר הנפץ והעפרונות. אבל בזמנו הדבר נראה טבעי. כמו שאומרים: It looked like the right thing at the time. וטוב שהדבר נגמר ללא קורבנות.

המוסד לעלייה ב' "השתלט" על המלון היחידי בפורט דה בוק וניהל משם את המגעים עם ספינות הגירוש
 בשער המלון, מימין לשמאל: גד הילב (יושב), שאול ביבר (יושב),
 וילי רוסטוקר, ניסן לויתן, הגדעונית מרגה גורן (גוטהלף),
 בעלת המלון (מאחור), בלתי ידוע, יאיר ברקר (יושב).
 באדיבות אברהם (מיקו) בכר